

דניאל שפרבר

על אופיו של כתב-יד הירושלמי שהיה לפני הראבי"ה

הראבי"ה, סי' כה (מהדורת אפטוביצר, עמ' 14) כותב:

מאימתי קורין <את> שמע בשחרית? משיכיר בין תכלת ללבן. ר"א א' : בין תכלת לכרתי. וקבלתי שיש מין צבע שקורין כרתי ודומה לתכלת. וגרסינו בירושלמי : בין תכלת לכרתי, בין פורפירין ובין פריפינון, והוא מעיל שקורין לשון לע"ז פורפירא. ויש שדומה לו קצת.

על הקטע שמצטט הראבי"ה בשם "גרסינו בירושלמי" כתב המהדיר (שם, הערה 8) : "אינו בירושלמי שלנו".

והנה, הרבה מאמרים הובאו אצל הראשונים בשם הירושלמי ואינם לפנינו בירושלמי. דנו בהם החוקרים, ליקטום וחקרום; וגם קטע זה ביניהם¹. לכאורה, לפום ריהטא, נראה כאילו בדברים אלה של הראבי"ה נשמר לנו מאמר נוסף בירושלמי ברכות פ"א ה"ב, ואולי ניתן אף לומר שסימני קדמות בסגנונו, כגון השימוש במלה השאולה מן היוונית "פורפירין"², המעידים על ייחוסו לתלמוד הירושלמי. לפי זה יכולנו להסיק, כי מלבד הסימנים הידועים לנו מכבר מן המשנה והתוספתא וכו', שבעזרתם ניתן להכיר את התחלת זמן קריאת שמע של שחרית — דהיינו "משיכיר בין תכלת ללבן" (דעת תנא קמא במשנה

1 הרבה דנו בעניין זה. ראה : ש' באבער, "ירושלים הבנויה", בתוך : ירושלים, בעריכת לונץ, ז (תרס"ז), עמ' 229—277. ושם ציון למאמריהם של ר"א עפשטיין ורז"ו ראבינאוויץ, יא, שם, עמ' 148 ואילך. בעמ' 237, שם, הביא באבער את הקטע הנדון כאן, ואת הערת מהדירו הראשון של הראבי"ה, דעמביצער שם : "חפשתי ולא מצאתי שם במקומו". ראה גם רטנר, אהבת ציון וירושלים, ברכות, עמ' 16 (ולא 160, כפי שציין באבער); הגר"ש גורן, בירושלמי המפורש, ירושלים, תשכ"ה, יד ע"א (בחלק המקורות) : "וכ"ז ליתא בירושלמי שלפנינו ולא מצאתי מקורו של זה". וראה עוד : הגר"ש ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים, תרצ"ה, מבוא, עמ' כה, שדן בעניין זה (וכן : על הירושלמי, ירושלים, תרפ"ט, עמ' 29 ואילך) ומקבל את דבריו של הר"א אפטוביצר, *MGWJ*, כרך 55 (1911), עמ' 419 ואילך, בשערו שהיה לפני הראשונים "ספר ירושלמי" שהיה מלוקט מן הירושלמי וממקורות ארץ-ישראל.

2 ראה : ש' קרויס, *Lehnwörter*, ב, עמ' 435—436, ערך "פורפירא".

שם), "משיכיר בין תכלת לכרתן" (דעת ר' אליעזר שם), "כדי שיהא חבירו רחוק ממנו ארבע אמות ומכירו" (דעת "אחרים אומרים" בתוספתא שם) וכן "בין זאב לכלב בין חמור לערוד" (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה; בבלי ברכות ט ע"א) — יש עוד סימן אחד, והוא: משיכיר בין הפורפירין שהוא מין בגד ארגמן, לבין בגד הדומה לו ששמו פריפינין. ואכן כך פירש הראב"ה עצמו את הקטע. לפי זה לא נותר לנו אלא לברר את מהותה של המלה "פריפינין", שנראית לכאורה קצת כבאה מן היוונית, ושמשמעה מין בגד הדומה לפורפירין; ולאחר שנעמוד על טיבה, מקורה האטימולוגי ונוסחת המדויק, יהיה עלינו להוסיפה כמלה חדשה במילון ללשון חז"ל.

אולם לאחר העיון נראה, כי אם אכן נלך בדרך זו נחטא לגמרי לאמת. נקדים ונאמר כי המלה "כרתן" שבמשנה³ לא היתה, כפי הנראה, שגורה בלשונם של אמוראי ארץ-ישראל. שהרי מצינו בירושלמי סוכה פ"ג ה"ו, נו ע"ד, על המשנה שם "והירוק (דהיינו: אתרוג הירוק) ככרתן (כך יש לגרוס), ר"מ מכשיר ור"י פוסל": "ר' זעורא בעא קומי ר' אימי: כהן כרתיגון או דדמי להן כרתיגון? א"ל: כהן כרתיגון...". הווי אומר, ש"כרתן" של המשנה בלשון האמוראים הוא "כרתיגון" — צורה "מיוונת" מ"כרתן", על משקל ἀράστιον⁴.

לא זו בלבד אלא שמצינו "גלוסה", דהיינו פירוש-תרגום, למלת "כרתן" בקטע שב-ילמדנו שפרסם הר"ל גינצבורג (גנזי שעכטער, א, נויארק, תרפ"ח, עמ' 43—44)⁵. שם נאמר: "מאימתי קורין את שמע בשחרית? כך שנו: מי שיכיר (= משיכיר) בין תכלת ללבן. ר' אליעזר אומר: בין תכלת לכרתן. עד שיכיר אדן (= אדם) בין תכלת לצבע כרתיגון בתוך ארבע אמות"⁶. הווי אומר, שאף בילמדנו הסבירו את מלת "כרתן" בגלוסה "צבע כרתיגון"⁷.

3 ראה דברי הר"ל גינצבורג, פירושים וחיידושים בירושלמי, א, נויארק, תש"א, עמ' 112, שכרתי זהו שם של עשב, Leek באנגלית, וכרתן הוא שם של הצבע של אותו הצמח. וראה דבריו של לעף *Die Flora der Juden*, ב, עמ' 133—136.

4 ראה יאסטרוב במילוננו, עמ' 675א, ערך "כרתיגון".

5 ומובא בחלקו בשם הילמדנו אף בערוך, ערך "כרת" 1. ראה: ערוך השלם, ד, עמ' 1345.

6 ראה דברי הגר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה, א, נויארק, תשט"ו, עמ' 2 לשורה 11, שתמה היכן מצינו שיטה כזו, והציע שמא יש לגרוס שם: בין תכלת לצבע כרתיגון, [אחרים אומרים: עד שיכיר אדן את חברו] בתוך ד' אמות. אגב נעיר על דבריו שם: "ואמר בירושלמי רב חסדא אמר כהדא דאחרים", ובהערה 9 שם מאריך להוכיח כי זהו סגנון רגיל בירושלמי, כגון בסוכה פ"א ה"י: "רב כהנא דאחרים"; כתובות פ"ג ה"ד: "ר' אבהו כהדא דר' אימי" (ודלא כדברי גינצבורג, פירושים וחיידושים בירושלמי, א, עמ' 118). ולא העיר כי בירושלמי כ"י לידן כתוב מ מ ש כסגנון הירושלמי: "רב חסדא כהדא דאחרים". ומעל לשורה נוסף בין "חסדא" ל"כהדא" מלת "אמר" (על-ידי המגיה). והעיר על כך מהר"ן אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ערך ע"צ מלמד, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 342 (דקדוקי ירושלמי).

7 ראה לעיל הערה 3 מה שהבאתי בשם הר"ל גינצבורג. וברור אפוא כי היתה גרסה קדומה "כרתן". אולם נראה כי אף גרסת "כרתי" היתה קיימת בפני חכמי הירושלמי. שהרי הירושלמי שם מביא את הלשון "שתכלת דומה לים והים דומה לעשבים", וכבר העירו על כך שבכל המקבילות (חוץ משוחר טוב כד, יב) לא מופיעים ה"עשבים" הללו, ובאמת תמוהים הם. וכתב הרד"ל בהערה כח לבמדבר רבה יד, ג: "... בין תכלת לכרתי בין תכלת לעשבין שדומין זה לזה". הרי שהעשבים באו בקשר ל"כרתי" העשב. להתפלגותן של הגרסאות "כרתי" ו"כרתן", ראה: משנה זרעים, א, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים, תשל"ב, עמ' ו.

והנה, אף מלת "פורפיריון" מתפרשת גם כשם של צבע * (מלבד מה שהיא שם של בגד).
 ושמא ביקשו לתרגם את מלת "תכלת" במלה היוונית "פורפיריון" (אף-על-פי שבתרגום
 השבעים מתורגמת "תכלת" במלה $\sigma\alpha\kappa\iota\nu\theta\iota\nu\omicron\nu$). נראה אפוא להציע כי היתה "גלוסה"
 בכ"י של הירושלמי שהיה לפני הראב"ה, כדוגמת זו שמצינו בילמדנו, שבאה לפרש את
 המלים "בין תכלת לכרתי" (וצ"ל כרתן), ותרגמן "בין פורפיריון ובין כרתינון". אולם מלת
 "כרתינון" השתבשה והפכה (בשינויים קלים בלבד) ל"פריפיריון"¹⁰. גלוסה משובשת זו
 כבר לא הובנה גכון על-ידי הראב"ה, שידע אך ורק את המלה "פורפיריון" במשמעה הנפוץ
 בלשון האגדה, דהיינו בגד של ארגמן. על-פי זה פירש הוא את הגלוסה כ"מעיל שקורין
 לשון לע"ז פורפירא, ויש שדומה לו קצת".

כבר עמד הגר"ש ליברמן (ואחרים לפניו) על תופעה זו ש"הוסיפו הסופרים גם את
 הפירושים לגוף הירושלמי" (הירושלמי כפשוטו, מבוא, עמ' כה)¹¹. וביותר ידוע לנו כי
 כתב-ידו של הראב"ה לירושלמי היה מלא חוספות כאלה (ראה דוגמתו של הגר"ש ליברמן
 שם, מראב"ה, סי' רפ"ט, עמ' 360, ואכמ"ל)¹². אם כן, אין לתמוה אם גמצא עוד פירוש
 כזה שנכנס מן הגליון לגוף הירושלמי שהיה α לפני הראב"ה.

לסיכום: ציטוט זה בדברי הראב"ה אינו מאמר נוסף שאבד מן הירושלמי שלנו, ואף
 לא שימר לנו מלה חדשה הנותנת שם לבגד מסוים, אלא היא גלוסה, שהיתה בגליון כ"י
 של הירושלמי שבאה לפרש את המלים "בין תכלת לכרתן", ונשתבשה ונכנסה לגוף
 הירושלמי של הראב"ה, שפירשה לפי הבנתו.

8 ראה: קרויס, *Lehnwörter*, ב, עמ' 1436.

9 ייתכן שמלה זו אינה מופיעה בספרות חז"ל. ראה: קרויס שם, עמ' 263, ערך "טיינון";
 לעף (הע' 3 לעיל), עמ' 679, שהטיל ספק רב בזהויו של קרויס. לפי המדרש באסתר רבה
 ב, ז (לאסתר א, ז): חור כרפס ותכלת, תרגם עקילס: איירינון קרפסינון, ור' ביבי אמר:
 טיינון. והעיר הרד"ל: "... נראה דר' ביבי על תכלת קאי". ואין כאן המקום להאריך בקטע
 בעייתי זה.

10 כ' ופ' מתחלפות הרבה. ראה, לפי שעה: ש' ליברמן, תוספת ראשונים, ג, ירושלים, תרצ"ט,
 עמ' 57 שורות 21—22, עמ' 83 שורה 12. על חילוף ו' וי' אין צורך להעיר. ואף פ' ות' יכולות
 להתחלף בכתב-היד.

11 וראה גם: על הירושלמי, עמ' 41—42.

12 ראה, לדוגמה, הערתו בהירושלמי כפשוטו, ירושלים, תרצ"ה, עמ' 278, ומה שהבאתי במלאת,
 א (תשמ"ג), עמ' 223.